

LBRIS

We know
books

Andrei Marga

STĂPÂNIREA COMPLEXITĂȚII

EDITURA
CREATOR
BRAȘOV, 2023

CUPRINS

Prefață	7
Preambul: Realitate și complexitate.....	11

Partea I

LUMEA ACTUALĂ

Complexitatea. Plecând de la Dostoievski	34
Crizele modernității târzii	46
Crizele curente.....	49
Pandemia și efectele ei.....	56
Mersul războiului	79
Surse de nesiguranță	87
Urgențele lumii de azi	95

Partea a II-a

O ALTĂ FILOSOFIE

Cum concepem societatea?	106
Ce este societatea nesigură?	120
Dincolo de vederile înguste	130
O filosofie proprie în peisajul actual.....	138
Pragmatismul și reflexivitatea	150
Diferențierea acțiunilor	165
Individualitate și comunitate.....	191
Cum se justifică creștinul?	213

EVALUĂRI

Reexaminarea idealismului.....	222
Emergența filosofiei lui Hegel.....	229
Modern și antimodern.....	244
De la conformism la gândire.....	260
Gândire versus ideologie.....	273
Gândire și digitalizare.....	284
Ne mulțumim cu post-adevărul?.....	295
Imaginativul – cheie de boltă.....	304
Confirmări.....	315
Bibliografie selectivă.....	325

PREFAȚĂ

Se spune frecvent că situațiile de viață și de cunoaștere sunt complicate, pentru a scuza de fapt insuficienta sondare, indecizia, inacțiunea sau eșecurile. Numai că motivele unei asemenea convingeri nu sunt ultima realitate. Căci, dincolo de orice, există o complexitate imanentă lumii în care trăim, ce este mai mult decât complicație. Ea depășește ceea ce facem sau nu facem. Complexitatea este a realității și se cere luată ca atare în seamă.

La modul general, suntem, desigur, în stare să cunoaștem realitatea și să-i identificăm regularități, corelații, legi, esența. Agnosticismul este uzat în argumentare, căci nu cunoașterea lipsește, câtă este fiind oarecum de ajuns scopurilor vitale existente. Dar și gnosticismul, care consideră că se poate cunoaște complet realitatea, este depășit. O cunoaștere completă a realității nici nu este un ideal realist.

Cunoașterea esenței și cunoașterea completă a lumii sunt, de altfel, chestiuni diferite. În orice caz, complexitatea nu rezultă din împrejurarea că nu cunoaștem destul. Atunci când este prezentă, complexitatea este, mai presus de orice, în virtutea naturii lucrurilor, nu ceva datorat cunoașterii sau necunoașterii.

Firește, necunoașterea agravează trăirea complexității, dar nu o modifică și este altceva. Obținerea cunoașterii complete, care ar lichida complexitatea, este, de altfel, un simplu proiect utopic.

De altfel, complexitatea a urcat în realitățile ce ne înconjoară și ne „provoacă” la fiecare pas. Nu poți păși în realitate fără a întâlni complexitatea, încât ea se cere lămurită. Așa cum

odinioară lămurirea – de pildă, a cognoscibilității, cauzalității, a caracterului sistemic, a feed back-ului, a autopoiezei – a început cu interogarea din partea filosofiei, tot astfel complexitatea are nevoie de elucidare filosofică. *Înainte însă de a examina dacă complexitatea intră printre categoriile cunoașterii, în sensul lui Aristotel, Kant și Hegel, este de examinat factualitatea complexității și obligațiile ce ni le impune.* Este ceea ce căutăm în volumul de față.

Pe de altă parte, filosofarea este azi după o epocă de sisteme, dar și după epoca ce a urmat, a discreditării sistemelor. Niciuna dintre soluțiile filosofice de care dispunem nu este îndestulătoare. Nu mai putem avea sisteme, căci acestea au fost mai mult deductive sau, oricum, postulative, nu putem ceda nici empirismului și nici relativismului, căci ambele închid orizonturile vieții oamenilor. Sunt pentru a relua preocupările de sistematică filosofică, chiar dacă idealul sistemului de odinioară nu mai este realist. *Filosofia nu mai poate rămâne postulativă, dar poate îmbina conștiința failibilității oricărei generalizări cu preocuparea de obținere a adevărilor ferme.*

Înțeleg prin sistematică ceea ce rezultă din efortul de a organiza ideile și opțiunile proprii în așa fel încât să fie limpeze axiomele, postulatele și conceptele propriei gândiri și repercusiunile acestora în cât mai multe și diverse domenii ale reflecției. *Filosofia, orice s-ar spune, rămâne legată de idealul unificării prin sistematizare a cunoașterii, evaluării și acțiunilor.*

Reasum întregul vieții umane ca orizont și apăr o filosofie a reproducerii culturale a vieții prin acțiuni diferite, subsumate unui sens. Acesta îl consider ancorat în echiparea noastră, de la natură, ca oameni și îl văd convertit în acțiuni ce constituie plusul nostru față de natură și ne despart de simpla natură. Îl văd, în același timp, dependent de caracteristicile lumii și de învățarea culturală ce are loc. *Rațiunea, raționalizarea, diferențierea, acțiunea, conștiința, comunicarea și reflexivitatea sunt termeni organizatori ai vederilor mele.* Putem, desigur, decupa realități (domenii de

viață, istorii, formalisme ale cunoașterii, metodologii, generalizări cognitive sau etice, discipline), dar nu le putem explica fără a le aborda ca tentative de raționalizare a vieții în condițiile culturii și fără a identifica suportul lor comunicativ și acțional în viața conștientă a oamenilor.

Sistematica mea a ajuns în acest punct. În volumul de față, îmi propun să dau seama mai direct de lumea actuală, considerând-o filosofic, și să contribui la filosofia ce-i face față. Titlul *Stăpânirea complexității* include în fapt o triplă semnificație. *Este vorba de filosofie ce-și ia ca obiect de reflecție, precum Hegel, lumea actuală, de filosofie care caută să fie expresia acestei lumi și de filosofie ce-și asumă că lumea actuală, fiind complexă, devine cheia pentru generalizări ce permit înțelegerea altor lumi.* Reiau și reafirm teze, argumente și analize din scrieri anterioare, le amplific și le duc mai departe în scopul indicat.

A da seama de lumea trăită și a fructifica experiențele pe care le parcurgem ca oameni, pe cât este posibil filosofic, mi se pare datorită supremă a cugetătorului. O astfel de încercare a forțelor nu numai cu trecutul, care, fiind încheiat, nu reacționează, nici doar cu viitorul, care nu are cum să te verifice imediat, este, desigur, în ceea ce mă privește, și ocazia de a evalua mai exact miezul și componentele filosofiei mele și, desigur, de a o duce mai departe.

Andrei Marga,

2 noiembrie 2022

PREAMBUL: REALITATE ȘI COMPLEXITATE

Azi avem în ideologiile ale mesianismului politic, care operează tacit cu asumptia că dețin cunoașterea fără resturi a realității și pretind că au identificat forța izbăvitoare și rezolvă orice, proiecte de a trece peste complexitatea realității. Dogmatismul ce se credea al trecutului, dar revine sub chipuri noi, este consecința.

Paradoxele logico-matematice ne și avertizează că nu putem cunoaște riguros în orice condiții: este contradictoriu să vorbească despre toți sau toate cel care este implicat de acestea. Principiul lui Heisenberg ne spune că nu putem stabili în același timp poziția și viteza unei particule la nivel subatomic. Teorema lui Gödel ne avertizează că axiomele unui sistem nu se pot demonstra în acel sistem.

Mai mult, avem astăzi și încercări de a stabili „ceea ce nu vom cunoaște niciodată“ (Marcus du Sautoy, *Ce que nous ne saurons jamais. Voyage aux frontières de la science*, Flammarion, Paris, 2019). Nu vom cunoaște, de pildă, niciodată cum mulțimea nesfârșită a variațiilor mici afectează evenimentele lumii. Ca urmare, previziunile noastre sunt lovite fatal de o limită lăuntrică, oricare ar fi ecuațiile diferențiale pe care, urmându-l pe Newton, le-am folosi. Concret, nu vom putea stabili dacă Pământul rămâne în poziție stabilă față de restul universului, matematica haosului opunându-se clar (p. 92 și urm). Nu vom cunoaște nici altele – precum natura timpului, obiectul infinit mic, tot ceea ce

se petrece în conștiința altuia – căci suntem într-un sistem al realității care ne permite să formulăm doar probabilități. „Ecuațiile teoriei haosului ne spun că viitorul depinde enorm de reglajul extrem de fin al zecimalelor ce controlează tot ceea ce intră în ecuații. Deci eu nu voi cunoaște niciodată suficient prezentul pentru a avea o șansă de a cunoaște viitorul sau trecutul“ (p. 565). Nu mai luăm în discuție limitele fizice ale creierului uman, care pun, de asemenea, limite cunoașterii. Ca să nu mai vorbim de limitele limbajului cu care operăm.

Nici cunoașterea completă și nici ceea ce nu vom cunoaște niciodată ca oameni nu afectează prezența complexității. Ea este în realitate și în viața oamenilor ca o caracteristică immanentă și, ca urmare, inevitabilă a lumii în care suntem plasați. *Lumea actuală este una a sporirii radicale a complexității.*

Complexitatea o înfruntăm deja în viața cotidiană. Bunăoară, ne împărțim greu între a ne bucura de vacanță, a termina un proiect și a merge la serviciu, căci fiecare are rațiuni suficiente. Avem de ales cariera între pasiunea pentru anumită profesie, calculul șanselor de a fi admiși la pregătire sau al viitorului. Întreprinderea în care lucrăm are de luptat simultan cu păstrarea personalului, procurarea de materii prime și comenzi, asigurarea competitivității pe piață, exploatarea oportunităților, rentabilitatea și desfacerea produselor. În localitatea în care trăim presiunea la a construi apartamente este mare, ca și aceea de a facilita accesul la ele al celor care au nevoie și de a recupera investiția sub imperiul împrumuturilor de la bancă. Participăm la alegeri și suntem în fața situației date, care trebuie corelată cu ceea ce poate fi pe durata mandatului, cu ceea ce candidații promet, cu calificarea lor, cu devoțiunea lor, cu surprize și necunoscute pur și simplu ale situației. Medicul trebuie adesea să trateze simultan diabetul, boli de inimă și insuficiențe respiratorii.

Din experiență proprie pot spune că am resimțit continuu, de pildă, ca rector de mare universitate, nevoia de a corela nevoi,

imperative și factori multipli: tradiția, imperativul relansării cercetării științifice, nevoia de profesori de calibru; nevoia de primenire; punerea în mișcare a forțelor; nivelul internațional; cunoașterea experiențelor mai bune; evitarea provincialismului și a parohialismului. Ca ministru al educației imperativul epocii era și el complex condiționat: trebuia reformat sistemul, părăsind vederi deja consumate, atrăgătoare însă, despre un sistem care formal funcționa, dar țara rămânea săracă, în condițiile în care erau puțini instruiți în reforme și se atingeau interese (dărâmarea industriei meditațiilor, a feudelor din licee pedagogice, a ierarhiilor înțepenite etc.) și trebuiau făcute atrăgătoare soluții noi (precum înnoirea curriculumului național, autonomia de decizie a unității, puține examene, dar de încredere, oprirea corupției etc.). Ca ministru al afacerilor externe trebuiau corelate imperative multiple: să-ți asumi interesul țării, să cunoști situația internațională, să dai analize proprii, să dai curs ideilor noi, dar să nu deranjezi echilibrele existente, să superi cât trebuie cu idei noi, dar să nu șochezi, să ai informații proaspete pe canale de încredere, să rămâi integru ca o condiție a relevanței, să fii activ în promovarea intereselor țării. Ca lider cultural la nivel național nu se putea face un pas înainte fără să vizezi sprijinirea creației și înnoirea reprezentării culturale, să te raportezi la nivelul internațional al competiției, să cultivi performeri; să ai grijă de deschiderea șanselor pentru oricine, să fii echitabil în distribuirea resurselor; să nu cedezi corupției tradiționale, să valorifici idei și personalități ale tradiției, să descentralizezi sistemul culturii. Ca autor de scrieri în domeniul filosofiei am resimțit imperative precum să-ți asumi ceea ce trăiești tu și cei din jur, să continui fără întrerupere reflecția, să fi documentat la zi în domeniu, să tratezi chestiuni concrete, să ai cultura chestiunii, să înaintezi cât se poate de mult spre sistematizare, să ajungi la formularea unei viziuni, să fii pe înțelesul cât mai multora.

Complexitatea este uneori atât de mare încât pare dezarmantă. Unul dintre profesorii pe care i-am auzit în anii de pregătire a doctoratului, Niklas Luhmann, spunea că s-a ajuns în lume la o complexitate atât de ridicată încât tot ce se poate face este inventarea de mecanisme și tehnici de reducere a ei pentru a putea trăi oarecum funcțional, fără mari idealuri. Joseph Ratzinger, cu rațiuni ce se dovedesc tot mai profunde, vorbea de „o lume deja pierdută“ pentru valori. Actualul secretar general al ONU declara deunăzi că lumea este doar la o apăsare de buton de coborârea în infernul războiului nuclear.

Nu doar în decizii de acțiune avem de înfruntat azi complexitatea, ci și în cunoaștere. Vrem, de pildă, în situația dată, să stabilim legătura între democrație și cultura oamenilor, dar știm cel puțin câteva lucruri: aleși inculți au dezamăgit, fiind egoiști, aleși precar pregătiți au decepționat, fiind nepricepuți, combinația dintre pregătire și devoțiune trebuie atinsă, dar candidații sunt cei care sunt, cu calitățile și vulnerabilitățile lor.

Un matematician ne dă ca „frumos exemplu de complexitate“ (Marcus du Sautoy, *Ce que nous ne saurons jamais. Voyage aux frontieres de la science*, p. 84-85) următorul: să presupunem o populație de girafe cu gâtul mic ajunse într-o zonă în care hrana lor se găsește doar în copaci. În această situație este clar că au șanse mai bune de supraviețuire girafele cu gâtul lung. Să punem întrebarea: care este șansa de mutație la generația ce urmează schimbării zonei în care trăiesc girafele cu gâtul scurt? Dacă se dă cu zarul, atunci este clar că la 1, 2, 3, 4, 5 girafa din noua generație va avea un gât de aceeași talie, poate chiar mai scurtă, iar 6 ar corespunde situației în care girafa obține un gât mai lung. Dar abia girafa cu gâtul lung va supraviețui în virtutea mutației aleatorii pe care a suferit-o în raport cu girafele de start. Restul nu vor supraviețui și nu se vor putea reproduce. Numai ea va putea să o facă. Același lucru se repetă pentru generația următoare. Dacă se dă din nou cu zarul este clar că 1, 2, 3, 4, 5 corespund

situației în care girafa are gâtul la fel ca părinții, iar 6 un gât mai lung. Fiecare generație este cu ceva mai numeroasă decât precedentă, dar esențială nu este mărimea populației, ci împrejurarea că mediul a favorizat girafa cu gâtul mai lung. Este vorba aici de o combinație de hazard și selecție naturală ce explică lungimea gâtului girafelor. După cum poate explica diversitatea speciilor din natură. O poate explica fără a recurge nici la vreun „proiect” prealabil și nici la simpla „întâmplare”. Ne putem întreba, desigur, care este proporția hazardului și selecției naturale și multe alte lucruri, dar rămâne fapt această complexitate a emergenței de specii cu noi caracteristici și de specii în general.

Percepțiile cele mai larg răspândite astăzi ne spun că nimic nu este liniar și simplu. Ele impun conștiințelor trei constatări: lumea în care trăim este complexă; această lume este nesigură; ceea ce este nu este ceea ce am vrea să fie. *Dacă în lumea actuală s-ar ocoli aceste percepții atunci reflecțiile ar deveni nerealiste.*

„Complexitatea” redă o realitate. Ce înseamnă ea? Ce orizont deschide? Să observăm deocamdată exemplele deja date.

În fiecare exemplu este un subiect care constată complexitatea. Nu există complexitate fără „subiect” care să o ia în seamă. Complexitatea este ceva ce se constată, fiind determinare a realității date.

Ceea ce este complex este unitar. Complexitatea nu este nici ceva aidoma „haosului”, dar nici „ceva uniform”, ce prezintă neapărat numitor comun. În mod curent, ea este o unitate plină de diferențe, discordanțe și tensiuni.

Complexitatea se poate reda cu ajutorul distincțiilor pe care le posedăm în virtutea tradiției culturale – de pildă, părți-întreg, individualitate – asociere, atomi-molecule, părți componente-ansamblu. După elaborarea teoriei sistemelor, descrierea cea mai răspândită este în termeni de „elemente”, „relații”, „sistem”. Altfel spus, descriem complexitatea ca fiind a unui sistem și căutăm să

observăm elementele acestuia și relațiile lui plecând de la scopul pe care noi, ca subiecți, îl avem în fața acelei realități.

Nu toate sistemele complexe sunt formate ca urmare a acțiunilor oamenilor. Sunt sisteme complexe, precum cele ale planetelor, ale funcționării naturale a organismelor, ale emergenței naturale a speciilor etc., care nu sunt dependente de subiectul care vine în fața lor pentru a-și implementa unul din scopuri. Ele funcționează, să spunem așa, și dacă omul nu ar exista. Dar avem și astfel de „sisteme complexe dependente de subiect“, care au ca elemente oameni, relațiile fiind între oameni, cu obiectivări în tradiții culturale și instituții, iar viața oamenilor are loc de fapt înăuntrul lor. De fapt, dinăuntrul acestor din urmă sisteme oamenii se raportează la sistemele complexe ale naturii.

Se înțelege că sistemele se etajează, în înțelesul că un sistem complex este cuprins în alt sistem și mai complex și așa mai departe. De aceea, în conformitate cu teoria sistemelor, se poate vorbi, la limită, de „sisteme de maximă complexitate“. De exemplu, la această oră se consideră „sisteme de maximă complexitate“ din aria experienței noastre ca oameni, deci ca subiecți, mintea umană, natura, societatea modernă, umanitatea.

Complexitatea stabilită în acțiunile oamenilor este la propriu atunci când elementele sistemului asumat în funcție de scop și relațiile lor sunt atât de numeroase și felurite încât scapă posibilităților noastre de prelucrare, cel puțin imediată, în timpul aflat la dispoziție. În situația în care scapă posibilităților de control din partea subiectului, este inevitabilă din partea acestuia o „selecție“ de elemente și de relații în funcție de capacitatea sa de intervenție, cognitivă și mai mult decât cognitivă, în acel sistem.

Ca subiecți care avem scopuri întreprindem eforturi, cognitive și acționale, de a stăpâni complexitatea sistemelor cu care avem de a face. Această stăpânire presupune din capul locului „selectivitatea“. Or nu poți face selecția nelacunară fără adoptarea perspectivei „întregului“. *A lua în seamă întregul realității, nu*

pentru a dizolva obiectul considerat în el, ci pentru a-l putea descrie, explica și înțelege este parte a cunoașterii edificatoare și a acțiunii de succes.

Pentru a ajunge să stăpânim complexitatea unui sistem este nevoie de „selecția“ de elemente, dar și de „valorificarea“ lor în scopul amintit. Nu este de ajuns simpla operație a „selecției“, mai este nevoie și de „valorificare“, iar în cazul sistemelor complexe compuse în fond de acțiunile umane și de rezultatele lor nu este posibilă valorificarea fără a lua în seamă înzestrarea lor cu conștiință și voință. De aceea, *stăpânirea complexității în sistemele societale poate fi realizată, cum s-au mai petrecut lucrurile în istorie, prin „disciplinare“ – administrativă și juridică. „Ideologiile“ sunt cele ce servesc „disciplinarea“, scopul lor fiind controlarea oamenilor înainte de orice. Dar stăpânirea complexității nu este dusă la capăt decât dacă este una în forma „comunicării“. Forma instituțională a comunicării nelimitate de structuri – fie ele ale tradiției, fie ele ale modernității – este „democrația“.*

Dacă însă „selectivitatea“ este operată arbitrar sau doar convențional, sau „valorificarea“ este făcută lacunar, din „complexitate“ se obțin abuzuri – de la inadecvare, trecând prin dezorganizare, la „haos“. În sistemele societale, „haosul“ ia, la rândul său, forme variate, de la nemulțumiri, la revolte și revoluții violente. În plus, în acest sistem nu funcționează neapărat regula proporționalității efectelor în raport cu cauzele, observată în cazul corpurilor inerte de către fizica clasică. Aici este valabilă regula după care cauze socotite mici pot produce efecte la scară mare.

Azi democrația este pe frontispiciul unei vaste ideologii. Aceasta a promis democrație, dar, în fapt, a dus, la rândul ei, democrația în criză. După 1975 este continuă discuția despre „criza democrației“. *Teza mea este că abia democrația permite astăzi, în societățile de complexitate ridicată în care am intrat, stăpânirea complexității, dar o democrație care a învățat din istoria ei și a devenit reflexivă. Argumentele în favoarea democrației sunt*

oricum independente de ideologia amintită (*Soarta democrației*, 2022), de ideologie în general, o preced, de altfel, pe aceasta și trec de ea.

Pentru a înțelege operațiunea cheie a „selecției“ din sistemele complexe de care vorbeam, să luăm în considerare exemple simple.

Să ne amintim, ca un exemplu, omagiul pe care Einstein i l-a adus lui Newton, fondatorul fizicii moderne, prin care fizica s-a desprins de cea antică greacă, a lui Aristotel. Și Newton, ne spune Einstein (*Comment je vois le monde*, Flammarion, Paris, 1979), a avut în față complexitatea fenomenelor de mișcare a corpurilor, împreună cu observațiile lui Tycho Brahe, pe care Kepler le-a folosit pentru a formula legile observabile ale mișcării planetelor, și legile inerției și ale mișcării rectilinii și uniforme a corpurilor stabilite de Galilei. Dar el a făcut marea străpungere a orizontului prin selecția ce i-a dat fenomenul mișcării unui punct material într-un timp infinit mic sub influența unei forțe exterioare. Newton a adus în discuție accelerația și masa corpului și a ajuns să formuleze legea gravitației și să dea a reprezentare clară a relației de cauzalitate. El are curajul să identifice cauza mișcărilor corpurilor cerești cu greutatea din experiența curentă. „Iată unirea legii mișcării și a legii atracției, iată capodopera admirabilă a gândirii sale. Căci ea permite a calcula, plecând de la starea unui sistem ce funcționează la un moment dat, stările sale anterioare și posterioare, evident în măsura în care fenomenele se produc sub acțiunea forțelor gravitației“ (p. 165). Calculul diferențial a avut importanță crucială, iar relația cauzală s-a dovedit a fi „ultimul postulat fundamental al întregii naturi“ (p.170). Toate acestea au făcut din Newton mai mult decât un maestru – un savant, gânditor al naturii deschizător de orizonturi.

Să ne amintim și că la un moment dat părintele economiei de piață a procedat precum părintele fizicii. Înăuntrul fizicii sale, Newton a conceput mai precis mișcarea rectilinie și uniformă a

corpurilor, iar Adam Smith a privit prețul produselor ca echilibru al ofertei și cererii, în condițiile în care piața nu este afectată de intervenția vreunei forțe exterioare. Aidoma mișcării corpurilor, economia de piață își continuă desfășurarea, controlată de o „mână invizibilă (*invisible hand*)“, câtă vreme nimic din afara ei nu o afectează. Adam Smith, ca și Newton, operează cu un sistem pe care îl putem socoti „liniar“. Într-un astfel de sistem se înregistrează succesiuni de stări ce se lasă înțelese ca relație cauză-efect, în care cauza și efectul sunt proporționale (Klaus Mainzer, *Komplexität*, Wilhelm Fink, Paderborn, 2008, p. 110). Cunoscând o stare și forțele ce acționează se poate reconstitui trecutul și anticipa viitorul.

Avem aici o abordare a realității economiei – una ce conține o idealizare, bazată pe o abstractizare, realitatea aceasta fiind și ea complexă. În fapt, realitatea rămâne diferită de abordările ei. Prețul produselor nu a depins decât rareori de echilibrul dintre cerere și ofertă, căci preferințele de consum, schimbări ale producției, speculațiile de pe piețe, inovațiile tehnologice, revoluțiile industriale, mișcările din burse, șomajul și multe altele afectează mereu chiar echilibrul.

Din câte cunoaștem, un matematician, Louis Bachelier, a propus, deja în 1900, înlocuirea descrierii mișcărilor individuale cu descrierea mișcărilor agregatelor de indivizi (ceva analog „moleculor“ față de atomi) ca mișcări browniene. S-a deschis astfel în economie preocuparea de captare a unei realități în care interacționează „factori“ nenumărați, în care relația cauză – efect nu mai este proporțională (cauze mici putând genera efecte pe scară mare, chiar globale) și în care aducerea sub control a „factorilor“ nenumărați („stăpânirea complexității“) are prioritate față de orice altă temă.

Abordarea actuală a „complexității“ are, însă, premise în evoluția din mai multe discipline. Este vorba de evoluția din termodinamică (datorită lui Ludwig Boltzmann), din fizica matematică

(prin Henri Poincaré), din informatică (odată cu Alan Turing), din biologie (prin Manfred Eigen), din neurologie (cu Warren S. McCulloch și Walter Pitts), din neuroștiințe (cu Humberto Maturana). Cei menționați au înaintat spre conceperea ordinii din sistem ca rezultat mai mult al interacțiunii componentelor, decât al orice alteceva.

Cum am arătat în alt loc (Andrei Marga, *Cunoaștere și reflexivitate*, Editura Academiei Române, București, 2020), culminația abordării „complexității” s-a atins cu Niklas Luhmann, care a dat o sociologie generală – cea mai recentă, cronologic vorbind, și axată pe explorarea „complexității”. Aceasta ia „complexitatea” drept realitate indestructibilă a vieții din societate, iar „stăpânirea complexității” o urcă la rangul de problemă de bază a vieții societăților.

Oricum am evalua-o, nu mai putem face abstracție astăzi de „complexitatea” sistemelor de orice natură – inclusiv a sistemelor de gândire și de acțiune, a sistemelor persoanei și societății. *De la „complexitate” este de plecat, la un moment dat, în explorarea a ceea ce se trăiește, inevitabil.* Cu atât mai mult astăzi, când la diferite niveluri ale realității se poate vorbi de sisteme și de complexitate, iar aceasta este trăită adesea cu temeri.

Este sesizabilă în jurul nostru tentația de a socoti „complexitatea” ceva atât de copleșitor, încât scapă ordonării conceptuale și complică deciziile de acțiune până la a le inhiba. Sunt de părere, la rândul meu, că nu trebuie economisit efortul de a capta „complexitatea”. Obiectiv, nici nu se poate la infinit, căci se destramă viața – maladiile pot copleși, anomiiile din societate o pot bloca, rătăcirile pot fi periculoase. A ignora „complexitatea” se plătește cu nerealismul.

Numai că trebuie făcuți și pași dincoace de constatarea „complexității”. Pași spre a o descrie, explica și înțelege și pași spre a controla și a o controla în mod adecvat în raport cu elementele sistemului.

Tot Niklas Luhmann lega indestructibil „complexitatea” de tema sistemelor (*Einführung in die Systemtheorie*, Carl-Auer Systeme-Verlag, Heidelberg, 2002). El ne și amintește o seamă de contribuții care ajută la a gândi „complexitatea” ca însușire a „sistemelor”. În succesiunea celebrei teorii a sistemelor a lui Ludwig von Bertalanfy, bunăoară, s-a perceput că orice „sistem” este legat cu „mediul înconjurător (Umwelt)”, iar acesta este mai complex decât sistemul. W. Ross- Ashby spunea că niciun „sistem” nu are capacitatea de a răspunde la toate solicitările mediului. Alții au propus ca „sistemul” să fie conceput ca subiect al „reducerii complexității” – a „mediul înconjurător” și a propriei „complexități”. Psihologia a și pus problema reducerii complexității în relația scop și mijloace. Jerome Bruner a apărut ideea unei „reduceri a complexității” conținută în scopuri. Niklas Luhmann spune că s-a atins, cu aceste demersuri, problema acțiunii în „sistemul de înaltă complexitate”.

Într-un „sistem de înaltă complexitate”, odată cu creșterea efectivului de elemente, fiecare element este suprasolicitat de cerințele de relaționare. Creșterea în interacțiuni aduce astfel, oarecum indirect, și o creștere a limitărilor pentru fiecare element. De aceea, duc mai departe această abordare și susțin că *stăpânirea complexității nu este o simplă reducere, ci pretinde o operațiune mult mai pretențioasă. Concret, organizarea și tehnologia sunt indispensabile în sisteme, dar fără reflecție și comunicare, ce ia instituțional forma democrației, nu se ajunge la stăpânirea complexității într-un sistem în care elementele sunt oameni. Iar doar cu o democrație confuză, în care nu valoarea opiniilor, persoanelor și soluțiilor contează, ci descurcarea, se ajunge tot în impas.*

Între timp, o seamă de percepții și constatări au fost prelucrate la nivelul unei filosofii cuprinzătoare axată pe stăpânirea complexității. Niklas Luhmann a fost izbit de faptul că societățile timpului nostru, atât de organizate în sisteme, sunt nu doar inserate într-un „mediu înconjurător” care le solicită continuu

să-și asigure stabilitatea. Fiecare este alcătuită din subsisteme multiple ce intersectează, interacționează și se ierarhizează în mod schimbător și are criteriile de performanță specifice. Concluzia trasă este că raționalitatea acțiunii orientată de un scop va trebui înlocuită cu conceptul unei raționalități mai realiste, cea a sistemului în care acțiunea este încadrată. Nu „acțiunea individuală” a unui agent este de acum referința, ci „sistemul acțiunilor”. Acesta multiplică agenții, diversifică mijloacele și este mai complex. „Raționalitatea nu mai poate fi înțeleasă ca desfășurare comprehensivă și considerare a unui sens dat în prealabil. Ea este înainte de toate o reducere a complexității” (*Zweckbegriff und Systemrationalität*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973, p. 14). Niklas Luhmann s-a referit precumpănitor la „sisteme sociale”, dar constatarea era aplicabilă, pe scară mai largă, sistemelor vii.

Cu timpul, am ajuns, în fața realităților, să trag, la rândul meu, două concluzii. Anume, teza „complexității” crescute a lumii se confirmă cu brio. *Oamenii depind, fiecare, mult mai hotărâtor de sistemele în care se desfășoară viața lor decât de scopurile individuale.* „Complexitatea” covârșește viața în societățile timpului nostru. Orice subiect este încărcat de acum, din capul locului, cu solicitarea la a proceda selectiv. *Selectivitatea devine problemă de viață, individuală și colectivă.* Cum se rezolvă ea?

Nu avem la îndemână – aceasta este o asumție a filosofiei pragmatismului reflexiv, pe care am conturat-o în scrieri anterioare – altă soluție decât să legăm selectivitatea de stabilirea „sensului”. Altfel apare pericolul dizolvării oamenilor în evenimente ce duc în orice direcție. A sta smirnă în fața realității, fie și cu uimire, nu rezolvă ceva. Viața umană este legată de aspirații și scopuri proprii – altfel se stinge, chiar dacă omul respectiv rămâne viu. Așa stând lucrurile, tocmai „complexitatea” conjură filosofia să interogheze sensul și să caute o raționalitate care rămâne legată de scopurile oamenilor, individuale și comunitare, luând în seamă „complexitatea”.

Dar, așa cum am arătat mai sus, *selectivitatea nu este posibilă fără abordarea „întregului”*. Nu se poate ocoli argumentul lui Peter Strawson că și atunci când nominalizăm un obiect (să zicem, „Pitt și Issy sunt cățelușii mei”) recurgem în prealabil, fie și numai tacit, la delimitarea obiectului pe harta infinită a lumii. Nominalizarea presupune identificarea, iar identificarea angajează întregul, fie și doar tacit. Întregul, fie și neasumat explicit și sistematic, rămâne prezent, cel puțin ca asumție inevitabilă, în cea mai simplă determinare pe care o facem.

Abordarea întregului este obiectul filosofiei. La propriu, abia filosofia o poate realiza. O poate realiza, însă, doar dacă ea însăși se ia pe sine ca întreg, se eliberează de îngustimi și devine filosofie a lumii actuale. Și pentru filosofie reasumarea de sine și sincronizarea sunt azi condiții de relevanță.

Plec în cartea de față de la observarea complexității lumii în care trăim. Adaug observația că astăzi constatarea complexității este folosită mai ales pentru a justifica inacțiunea și lăsarea lucrurilor așa cum sunt. *Din complexitate se revendică azi cele mai multe ideologii ale păstrării stărilor de lucruri – fie și a celor neconvenabile*. De pildă, oamenii nu-și mai propun ameliorarea din puncte de vedere morale a ceea ce este, căci lumea este complexă. Nu mai este încredere în umanism ca viziune – acea viziune în care omul este valoarea supremă pentru om – căci complexitatea lumii este excesivă. Nu se pot face aranjamente durabile în spațiul internațional, deoarece complexitatea lumii covârșește cele mai bune intenții.

În reacție la aceste imagini asupra complexității, explorez în această carte cât se poate de direct „stăpânirea complexității” din societățile zilelor noastre printr-un demers în patru pași: caracterizarea lumii actuale; punerea în joc a unei filosofii ce o are ca obiect; delimitări conceptuale pe harta actualității; câteva explicitări ale poziției mele. Tratarea unui subiect cu alură atât de tehnică, precum stăpânirea complexității, se deschide astfel mult dincolo de tehnică

– spre a surprinde mai adânc ceea ce se petrece, a configura o abordare capabilă să-i facă față și a profila această abordare.

Spre a facilita înțelegerea cărții, mai rezum în introducerea de față alte câteva opțiuni ale filosofării mele. Unele au fost detaliate în scrieri anterioare, altele vor fi reluate aici și detaliate și mai mult.

*Percepția cea mai răspândită în condițiile „complexității“ ridicate este că trăim într-o lume devenită „nesigură“. Am spus-o cu ani în urmă (Andrei Marga, *Societatea nesigură*, Niculescu, București, 2016), iar probele se întăresc și multiplică. Astăzi mai mult decât ieri! Oricând un virus nimicitor, un cutremur devastator, o schimbare bruscă de temperatură, o cădere a unui meteorit, o ciocnire cu alte corpuri sunt posibile. Nici extincția printr-un război nimicitor nu mai este exclusă. Achiziționăm tehnologii performante, dar bunăstarea nu progresează, asigurăm libertate de inițiativă și înțelepciunea nu sporește. Probabilitatea este ridicată ca pe o șosea cineva să te lovească din neglijență sau revoltă, sau răzbunare. Nu suntem siguri că executând obligațiile obținem ceea ce ne trebuie pentru a trăi, că luând medicamentele recomandate totul este în ordine. Accesul la o poziție profesională depinde mai curând de capriciile unei comisii decât de pregătirea noastră, câștigarea unor alegeri este în funcție de context, mai mult decât de valoarea programului. Aparent paradoxal, cunoașterea și progresul tehnologic, democratizările și comunicațiile se însoțesc cu sporirea nesiguranței.*

Veci și noi nesiguranțe se reunesc acum în corpul unei „societați nesigure“. Politic vorbind, trăim de câteva decenii sub neoliberalismul care a lărgit libertățile și oportunitățile, dar a decepționat speranțele: în locul unei economii a competiției a venit forța covârșitoare a marilor companii; în locul speranței în democratizare au venit confuziile unui tehnocratism descărnat; în locul culturii a venit străduința de a produce vandabil; în locul celor calificați, la decizii au urcat inși din cercuri oculte; în

locul alianțelor pentru o lume mai bună a intervenit lupta pentru sfere de influență. Munca se fărâmițează și delocalizează. Politica de scurtă respirație a înlocuit viziunea, vătafi înlocuiesc oamenii de stat. Procedurile au substituit dreptul, drepturile pozitive demnitatea umană, legalitatea legitimitatea. Familia este supusă atacurilor. Rațiunea științifică este contextualizată și dizolvată în terapii. Evaluarea creației nu mai are a face cu originalitatea, ci cu rețete punctuale. Democrația este redusă la mobilizări. Continuitatea culturală este supusă cezurilor. Viața este convertită în eforturi de descurcare.

Noi și noi autori constatăm „nesiguranța“. De puțin timp, Salvatore Leca a privit genurile conceptualizării, incluzând filosofia, ca eforturi de a face față, ca oameni, „nesiguranței“ ontice și a examinat comunicarea socotită condiționare a oricărei activități din punctul de vedere al înfrângerii nesiguranțelor imanente. Teza sa este că o comunicare deformată este sursă de nesiguranță, iar aceasta anunță nomadism lingvistic, posibile excluderi din comunitatea lingvistică, exilarea, ostracizarea sau necomunicarea (*Dell'incertezza. Tre meditazioni filosofiche*, Feltrinelli, Milano, 2021, p. 19), cu toate implicațiile. Dar și el constată că „timpul s-a accelerat“, în legătură cu „mari mutații pe scena teatrului lumii“ (se încearcă pace globală, dar proliferază războaie locale, comerțul cu arme este o afacere rentabilă, doar că acum intră în discuție piese nucleare, se vorbește de lume multipolară, dar unipolarismul este intermitent sau mascat, oscilația între universalism și tribalism este mai intensă, conflictele abundă în epoca postrăzboi rece etc.) (p. 226). Este ora la care trebuie făcut față nesiguranței extinse.

Nesiguranța nu este ceva ce se trăiește ușor. Toți o plătesc într-un fel sau altul, doar că mulți plătesc cu viața sau cel puțin cu desfigurarea vieții lor. Așa stând lucrurile, niciun efort nu este prea mare pentru a cunoaște lumea actuală și a găsi ieșirea.